

Bírálat Demeter Gábor *Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei)* című akadémia doktori értekezéséről

Demeter Gábor doktori disszertációja hatalmas munka, ami persze nem meglepő, hiszen három évszázad fejlődését és a fejlettség területi eloszlását, jellegzetességeit mutatja be – olykor a 14. századig visszanyúlva. A munka két kötetben előbb a 18. századi, majd a dualizmus korának folyamatait veszi górcső alá, hogy végül egy több évszázados ívet is felrajzoljon, egészen 2010-ig. Ennek során Demeter Gábor többféle fejlettségi mutatót hoz létre különböző történeti-statisztikai adatok és adatbázisok segítségével (ezeket ő és kutatótársai gyűjtötték össze az elmúlt évtizedben) és ezeket változatos statisztikai módszerekkel alakítja egyszerű fejlettségi mutatókká. Miközben kifejezetten törekszik arra, hogy a különböző – már létező – fejlettségi mutatók megbízhatóságát, leíróképességét is tesztelje, külön kiemeli a térbeliség fontosságát és vele a térképi megjelenítés jelentőségét.

Mindezek nyomán fontos (rész)következtetésekre jut, melyek olykor kifejezetten meglephetik a történészeket. Ilyen például, a teljesség igénye nélkül, hogy a 18. században a kétnyomásos gazdálkodás volt a fejlettség jele és nem a háromnyomásos (a jobb minőségű földeken elég volt a termőterület felét bevetni ahhoz, hogy a gazdaságok megtermeljék a létfenntartáshoz és adókhoz szükséges gabonát), vagy az, hogy a piacközpontoktól való távolság elsősorban magának a piacközpontnak a fejlettségét javította, nem a környező településeket. De fontos a jobbágyi gazdálkodási típusok leírása 1728-ból, vagy az a megállapítás, hogy a vasutak kezdetben inkább eleve a fejlettebb (és évszázados léptében is fejlettebb) területeken épültek fel, miközben a perifériákon azok megépülése ellenére is növekszik kezdetben a lemaradás. (Bár ezt lehetett volna kissé szerencsésebben is megfogalmazni, aligha a „vasút (kései) megjelenése a periférián [eleinte] fokozza annak lemaradását” (2. k. 371. o.), már amennyiben a vasút megépülésének hatásait akarjuk értelmezni. Inkább az történik, hogy az eleve fejlettebb területeken megépült vasút amúgy a fejletlen területeken is vélhetően pozitív hatása már akkor is érvényesül, amikor a periférián még nincs vasút így megnövelve azt a fejlettségbeli távolságot, amit majd a vasút érkezése után a perifériának le kellene küzdenie.) Lényeges az is, hogy az első világháborút követően meghúzott határok önmagukban csak korlátozottan hatottak a megmaradt országterület fejlettségére, közép-európai szinten, miközben az utódállamokon belül korábbi perifériák képesek voltak felemelkedni

A következtetések egy része persze sokkal kevésbé egyértelmű, de ezek a megállapítások is fontosak, hiszen tudnunk kell, mi az, amire nem adnak választ az adatok. Például nem tudhatjuk, hogy a zsellérek vagy a telkes jobbágyok magas aránya jelezte-e a fejlettséget a 18. században (vagy legalábbis nem tudhatjuk az adott település társadalmi és agrárviszonyainak ismerete nélkül, ami

azonban elméleti értelemben ugyanaz, az általános felől nem tudjuk értelmezni az egyedit). Ugyanígy nem dönthető el, hogy a dualizmus kori gazdaság- és fejlesztéspolitika milyen hatással volt a nemzetiségekre, hiszen voltak olyan csoportjaik, akiknek településeit magas fejlettség jellemezte (és ez a fejlettség kitartott az egész korszakban) és olyan csoportjaik is, amelyek legalább relatív értelemben lejjebb kerültek a fejlettségi mutatók rangsorában. Ugyanakkor tudatos diszkriminációnak nincs nyoma az adatokban. Sőt, általában is az volt az érzésem, hogy a disszertáció egyik – inkább csak finoman érzékeltetett – végkövetkeztetése, hogy bár a különféle fejlettségi mutatók nagyjából hasonló képet mutatnak amikor az adatok elrendezéséről, osztályozásáról, csoportosításáról és térképre viteléről van szó, az oksági összefüggések, és azok mechanizmusai még sem elsősorban a kantitatív módszerrel fejthetők meg, az elég gyakran eredményez „így is lehetett, de úgy is” magyarázatokat.

Ezzel együtt az ilyen következtetések esetében nem egyszer volt az az érzésem, hogy a szerző valamivel jobban hihetett volna a nem gazdaságtörténeti és történeti földrajzi szakirodalomnak is. Amit a kivándorlásról a szakirodalomból tudunk a kivándorlók összetételéről az alapján a fenti következtetés (2. k. 140. o.) minden csak nem meglepő, ahogy az is sejthető a dualizmus kori erdélyi regionalizmusra, valamint a kormányzati „akciókra” vonatkozó munkákból, hogy a politikai regionalizmus mögött nem csupán diszkurzív, hanem társadalmi-gazdasági különbségek álltak (2. k. 69. o.), és a különböző akciók léte eleve retorikaivá teszi azt a komolynak szánt kérdést, hogy a központi kormány odafigyelt-e az elmaradott területek felzárkóztatására? (2. k. 5. o.). (Egyébként pont az akciók esetében merülhet fel mégis a szisztematikus diszkrimináció kérdése, hiszen a fokozatosan kiterjesztett fejlesztéspolitikai keretet a kormányzat egyetlen térségben, az Erdélyi-érchegységben (Mócsvidék) nem volt hajlandó bevezetni, noha a társadalmi körülmények alapján ez jogos lett volna, és a Román Nemzeti Párt országgyűlési képviselői az éves költségvetési vitákban visszatérően kérték – miközben dicsérték a Székely Akciót is.)

Bár a munka meggyőzően demonstrálja a szerző módszertani jártasságát, tanúságtétele az elmúlt évtizedben végzett hatalmas adatgyűjtő és adatbázis-építő tevékenységének, és meggyőződésem hogy egyes következtetései – mindenek előtt a települési szintű fejlettségi adatok és az ezek regionális értelmezései olyan fontos eredményt jelentenek, ami remélhetőleg képes lesz felváltani a – szerző által is visszatérően kritizált – nagyon problémás regionális GDP adatokat akár a gazdaságtörténet-írásban is, a disszertációt történetírói munkaként még sem tudtam igazán örömmel olvasni. Ennek legfontosabb vonatkozásai a disszertáció mint olvasmány praktikus problémái, a disszertációban található különböző funkciójú fogalmak körüli kaosz, a disszertáció elméleti keretezésének gyengeségei. Mindezek egyenként azt hiszem egy rossz szerzői döntésben gyökereznek. Látványos jelei vannak ugyanis annak a disszertációban, hogy az igen tekintélyes részben már megjelent írások összefűzéséből keletkezett. (Amiről egyébként a kötet bevezetője csak általánosságban szól, vagyis nincs feltüntetve mely fejezetekbe került bedolgozásra korábbi, esetleg társszerzős munka, csupán a szerző korábbi vizsgálatainak felsorolása olvasható.)

Mindez szó szerint feltűnő a kötet lapjain, az egyes fejezetek vizuális megjelenésében. Aligha tulajdonítható másnak, hogy egyes fejezetekben a korrelációs vagy éppen az adatokat mutató táblázatok fontos cellák (szignifikáns és erős pozitív vagy negatív korreláció, az átlag alatti vagy feletti érték stb.) különböző színekkel vannak kiemelve, míg máskor fehér alapon egymástól alig elütő szürke árnyalatokkal próbálja ugyanazt a hatást elérni. Pedig ez különösen fontos lenne, mert a

disszertáció olvasói szempontból amúgy is legmegöröltetőbb (és talán leginkább felesleges) része a hasonló adathalmazok minuciózus, hosszú, minden egyes cellára kiterjedő leírása. Holott a cél az lenne, hogy az olvasó számára fontos információk jelenjenek meg, ugorjanak ki. (Általában is sajátos volt, hogy a disszertáció lábjegyzetei sokkal izgalmasabbnak és fontosabbnak tűntek néha mint a monoton főszöveg.)

Ez azonban csak az egyik probléma a vizuális megjelenéssel. A táblázatok közül akad, amelyiknek az oszlopfelírata egy lista első 30 tételének megjelenítését ígéri, de ott csak 29 tétel került bemutatásra, és a szövegben sem találjuk ennek indoklását. (1. k. 5.28 táblázat, 5.29 táblázat) Előfordul, hogy a szövegben a táblázatban nem szereplő adatra hivatkozik. (Pl. 2. k. 150. o. „A terciér szektor a legelő/erdőtípusú és 1000 hold feletti birtokokon emelkedett ki 1900 körül”, vagy az első kötet 256. oldalán egy $r=0333$ érték nem található a vonatkozó táblázatban.) Vagy egy folytatólagos táblázathoz, amely 20 települési klaszter átlagos mutatóit és azok szórását mutatja 27 társadalmi mutatóra csak a táblázat második feléhez csatolja az országos átlagot, vagyis az olvasónak folyton ide-oda kell ugrálnia, ha az első 10 klaszter adatait össze akarja vetni az országos átlaggal. Zavaró az angol és magyar nyelvű cellaelnevezések váltakozása, a kódolásból megmaradt címkék használata, ahogy az is, hogy a szerző még a modern etnikai elnevezéseknek egyértelműen megfeleltethető esetekben is ragaszkodik a forrás kategorizáláshoz (tótok szlovák helyett az 1. k. 5.1 ábrán, ugyanitt a vend esetében is felvethető ez, a rác kategória megfeleltethetősége a szerbvel nyilván kérdéseket vet fel ezért itt indokolt lehet annak megtartása). Akadt eset, amikor a táblázatban más ugyanott található adatokból matematikai művelettel nyert értékek eltértek a számítás eredményétől. (2. k. 4.9 táblázatban a fejlettség felső és alsó 20%-ba tartozó települések normalizált átlagértékeinek hányadosa szerepel négy cellában divergenciaként, ezek azonban minden esetben eltérnek attól az eredménytől, amit a két elvben egymással elosztott cella elosztása adott ki, amikor egy kézi számológéppel elvégeztem a műveletet.)

Kifejezetten nem olvasóbarát az a gyakorlat, hogy az egyes ábrákat, táblázatokat oldalakkal előbb vagy később elemzi. Ahogy nem olvasóbarát a térképek felbontása sem. Nagyon hasznos lett volna, ha – a digitális bölcsészetben való jártasságát felhasználva, a szerző jóval nagyobb felbontású térképeket is elérhetővé tett volna. (Ahogy az is hasznos lett volna, ha a vizsgálatok részleteit függelékben tünteti fel, és a törzsszövegben az érvelést és a következtetéseket olvashatjuk.) Nem szerencsés néha színválasztás, pl. pirossal berajzolt közigazgatási határok tűnnek el a piros színnel színezett területi egységek közt, vagy a szöveg megállapításokat tesz olyan térségekre vonatkozóan, amelyeket a térképen fehér – adathiányos – területként tüntet fel. (Pl. Az 1. k. 126. oldalán említi, hogy Hunyad északi részén a kukorica dominált, de a térképen – 3.3 ábra – ábrázolt Hunyad északi részén csak fehér folt látható. Ami ugyan történetileg Zaránd megyét fedti le, de nincs elkülönítve.)

Ez utóbbi átvezet a disszertáció egy másik nagyon zavaró sajátosságához, a fogalmak elnagyoltságához, olykor fogalmi káoszhoz. Az utóbbi főként a földrajzi megjelöléseket illeti – és az a gyanúm, hogy a korábban született szövegek összefüggéstartatlanságából fakad. A szövegben olvashatunk Nyugat-Magyarországról, az Őrvidékről, Északi-Középhegységről, Mátraerdőről, Temesi Bánságról, Bánságról, Délvidékről (ráadásul egy olyan térkép kíséretében, amelyen leginkább a torontáli Bánság rajzolódik ki sajátos régióként 2. k. 195. o.), Hunyad-Krassóról (aminek viszonya Krassó-Szörényhez vagy egy esetleges Hunyad-Szörényhez teljesen tisztázatlan, az sem világos, hogy természet-közigazgatás- vagy történeti földrajzi alapon alkalmazza-e a megjelölést). Olykor – a térképre nézve -

egészen abszurdnak ható földrajzi fogalmakkal találkozhatunk, mint a fejletlen Bihar-Bereg-Abaúj-Zemplén tengely. (1. k. 205. o.) Amit ráadásul a vonatkozó térképen még meg is szakít két fejlettebb térség, még fokozva a zűrzavart.

Nem járnak sokkal jobban a nem földrajzi fogalmak sem. A 3.6 fejezetben az erdélyi etnikumok politikai közösséggé lesznek, holott éppen arról van szó, hogy ilyen jellegű egybeesés legfeljebb a német nyelvű szászok esetében tételezhető. Az első kötet SEM modelljében (229. o.) egyáltalán nem világos mi lenne a különbség a jólétet okozó és a jólétet magyarázó tényezők közt. (Ha valami az oka egy jelenségnek, akkor általában ezzel az okkal szoktuk magyarázni az okozatot.) Ezt még fokozza, hogy a jólétet magyarázó tényezők közt olyanokat találunk, mint az elvándorló lakosság, az egy főre eső állami adó, a földesúri ajándék mennyisége, amelyeket maga a szerző is a jólét kifejezőinek – vagyis okozatainak – de nem okainak tart. A szerző folyamatosan küzd az 1000 hold alatti nagybirtok jelenségével, azonban sehol nem találtam magyarázatot arra, mi is lenne ez? (Tippem az lenne, hogy egy nagyobb birtok egy község területére eső 1000 holdnál kisebb része.)

Vannak olyan fogalmak, amelyek nem csupán az adatok értelmezését szolgálnák, hanem már a tágabb történeti következtetések levonását is. A magyar állam integrációs képessége (2. k. 8. o.) például mindenképpen ilyen lenne, de arra nem kapuink magyarázatot, mit ért ez alatt a szerző és ez miképp rajzolódna ki az adatokból. Vagy pontosabban miként rajzolódna ki úgy az adatokból, hogy az többletet jelentsen a „hagyományos” történetírás ezzel kapcsolatos következtetéseihez képest. (Miszerint a magyar állam integrációs képessége nem bizonyult erősnek.) Ettől még egyébként az olvasó erről a kérdéstről sokat megtudhat, azok az elemzések, melyek a nemzetiségek lakta területek lemaradását, az éles fejlettségi törésvonalakat, illetve tágabb értelemben a fejlettségi különbségek szívos tovább élését igazolják, nyilvánvalóan erről szólnak. Ugyanakkor – hogy ismét egy hevenyészett fogalomhasználatot hozzak példának – milyen értelemben volt a földkérdés vagy a választójogi kérdés centrifugális tényező, amikor az ország belsejében is jelentős probléma volt? (2. k. 164. o.)

Néha ezek a problémák összecsúsznak az értelmezési kérdésekkel, ezt csak egy példával szeretném illusztrálni, amit én a „máramarosi zsidó szatócsok” esetének neveztem el. A disszertáció 2. kötetének 1.64 ábrájához, illetve a kapcsolódó adatok értelmezéshez a szerző megjegyzi (2. k. 36. o.), hogy az ország keleti határai mentén a tercier szektorban dolgozók aránya a zsidó bevándorlók miatt haladta jelentősen meg az országos átlagot 1910-ben. A vonatkozó térképre nézve az is egyértelmű, hogy a keleti határ főként Máramarost és kisebb mértékben a Székelyföldet jelenti. Ezt később maga is megerősíti, a 65. oldalon egy másik, a foglalkoztatási adatokon alapuló fejlettségi mutatókat aggregáló ábra (1.79) magyarázatként ezt olvashatjuk: „Máramaros térsége elsősorban a kisipar és a vendéglátóipar miatt mutat a vártnál jobb értéket (részben a bevándorló, németajkú zsidóság foglalkozási preferenciáit tükrözve).” Csakhogy Máramaros természeti adottságai – mindenekelőtt a szántóként művelhető földterület korlátozottsága – tükrében egyáltalán nem tűnik ez a magyarázat ennyire egyértelműnek, 1910-ben kevés művelhető föld mellett miért ne lehetne sokkal kiterjedtebb a tercier foglalkoztatás más okokból is?

Ha az olvasó leküzdí az 1.64 ábra vizualizációs problémáit (a barna árnyalatok alatt alig látszik a megyehatár, a települések elnevezése – ebben a léptékben teljesen jogosan – nincs megadva, ezért a vaktérképes tájékozódáshoz hasonlít a községek beazonosítása), akkor azért annyi leolvasható róla,

hogy a legmagasabb tercier szektorbeli foglalkoztatási arányt felmutató községek közt volt a szomszédos Rahó és Körösmező és a három Visó közül vélhetően Felsővisón. (Mindhárom községben 50% feletti tercier szektorbeli foglalkoztatást jelez a térkép.) Az 1910-es népszámlálás adataiból pedig kiderül, hogy egyik esetben sem beszélhetünk olyan jelentős zsidó lakosságról, ami akár csak közelítőleg magyarázná ezeket az értékeket. Rahón például 6571 lakosból 4432 rutén anyanyelvűt írtak össze és csak 807 izraelitát, Körösmezőn 9738 lakosból 6824 rutén anyanyelvűt és csak 1520 izraelitát. (Nem untatom a közönséget Felsővisó adataival, hasonlóak.) Látható, hogy 50% feletti tercier szektorhoz mindenhol még több ezer nem izraelita alkalmazása is kell, ami önmagában is meghaladja az országos átlagot. És az a legfurcsább, hogy 85 oldallal később maga a szerző vélhetően meg is találja a magyarázatot – vagy legalábbis annak egy fontos komponensét. A települési fejlettség és a földbirtokviszonyok elemzésekor ezt írja: „A tercier szektor a legelő/erdőtípusú és 1000 hold feletti birtokokon emelkedett ki 1900 körül.” Ami még akkor is figyelemre méltó, hogy ha Máramarosban számos esetben a nagy kiterjedésű erdők községi, illetve közbirtokossággént működtek, de nyilván a tercier szektor jelentősége a művelés módjával is összefüggésben volt.

Az átfogóbb fogalmi, elméleti problémákat, pontosabban azt, hogy a szerző nem mindig elég alapos azzal, ahogy az elméleteket átveszi és adaptálja két példával szeretném illusztrálni, ezek közül a második, a Williamson hipotézis kiterjesztése amúgy is a disszertáció egyik fő célja volt. A szerző a közép-és kelet-európai fejlettségi törésvonalak bemutatásakor hivatkozik arra, hogy az erős törésvonalak a fantomhatárok jelenségét is megmutatják. Mint arra a Demeter Gábor által is hivatkozott szakirodalom (Ulrike von Hirschhausen, Sabina von Löwis) szerint a fantomhatárok olyan, mára megszűnt politikai határok, melyek lenyomata megjelenik társadalmi jelenségek térképen való – térbeli – megjelenítése során. Ha jól értem, Demeter Gábor, amellett, hogy a dualizmus korának bizonyos politikai határait (pl.- Kárpátok, Bukovina), melyek a fejlettségi törésvonalakkal is egybe esnek fantomhatárként fogja fel, kiterjesztené a fantomhatár fogalmát erős, bár politikai határral nem egybeeső törésvonalakra is.

Ez azonban alapvetően ellentmond a fantomhatár fogalmának, miközbe Demeter meg sem kísérli annak újragondolását. Sabina von Löwis (Ulrike von Hirschhausen paraphrazeálva) demeter által hivatkozott cikkében így fogalmaz: „Phantom borders as we understand them are political borders, which politically or legally do not exist anymore, but seem to appear in different forms and modes of social action and practices today, such as voting behavior”. Ulrike von Hirschhausen pedig ezt írja – szintén Demeter által idézett munkájában (Hirschhausen 2021) így foglalja össze a fantomhatárok feltárásának módszerét: „Surveys conducted in villages located on both sides of lines found on the maps have made it possible to question their inhabitants about their daily actions, their understanding of politics and modernity and their way of situating themselves within their respective national spaces”. Ebből világosan látszik, hogy a fantomhatár társadalmi cselekvéshez kapcsolódik, gyakorlatok különbségét rajzolja ki. Olyannyira, hogy Hirschhausen az itt (és Demeter által is) idézett munkájában kifejezetten szembe állítja azt a régiók strukturális elkülönítésének diszciplináris hagyományától, úgy fogja fel a fantomhatárt, mint ami képes ennek korlátait meghaladni.

Demeter Gábor munkája viszont két lábbal áll a régiók strukturális jelenségek általi meghatározásának hagyományában. Ebből következik, hogy amit a törésvonalai jeleznek, az nem fantomhatár- vagy legalábbis nem abban az értelemben, ahogy ezt az általa hivatkozott szakirodalom

felfogja. Természetesen elképzelhető, hogy ezek a strukturális törésvonalak szerepet játszanak az eltérő gyakorlatokban (és így a fantomhatár létrejöttében is). Ezt azonban először fel kellene tárni és a fantomhatárok elméletét ennek megfelelően kiegészíteni, módosítani. Ezt azonban a disszertáció elmulasztja.

Második példám Demeternek az a meglátása, hogy a Williamson hipotézis érvényes a 18. századi társadalmi folyamatokra is. A Williamson-tézis – melynek tesztelése a disszertáció egyik kutatási kérdése is – arról szól, hogy a korai kapitalizmus időszakában (bár az eredeti Williamson cikk fejlődésről és nem kapitalizmusról beszél, a cikkben lefedett évtized 1949 és 1960 közt egyértelművé teszi, hogy kapitalista fejlődésről, illetve Jugoszlávia esetében iparosodásról van szó) a gazdasági fejlődés először a társadalmi – ezen belül területi - különbségek növekedésével jár, és azok csak egy későbbi fázisban kezdenek csökkenni. Demeter adatai azt mutatják, hogy ez érvényes a dualizmus korára, amikor 1880 és 1910 között a területi különbségek nőttek, 1910 és 1930 (vagy éppen 1910 és 2010) között viszont csökkentek. A 18. századi fejlettségi adatok hasonló elemzéséből pedig szintén az rajzolódik ki, hogy a korszak elején a különbségek nőttek, majd ezután csökkentek. Amiből Demeter azt a következtetést vonja le, hogy a Williamson hipotézis kiterjeszthető korábbi korszakokra is.

Most nem érintve azt a kérdést, vajon 1910 valóban a korai kapitalizmus lezárása-e Magyarországon (miért nem 1880 vagy 1890, erről egyetlen szó sem esik a munka lapjain), ez a megállapítás a Williamson (vagy bármely hasonló tézis) logikai struktúrájának félrértéséről tanúskodik. A tézis a korai kapitalizmusról illetve kapitalizmusról beszél, ami egy konkrét, történetileg is meghatározható strukturális keret a tézis implicit kauzalitása számára. Ebből következően a tézis nem azt mondja, hogy bármilyen gazdasági változás esetén a különbségek növekedése és csökkenése zajlik majd egymás után, hanem azt, hogy a kapitalizmus konkrét kondíciói közepette (vagy másként a modern fejlődés során) tapasztalható ez a folyamat. Világos, hogy ezek közt oksági összefüggés van – különösen ha a tézist így fogalmazzuk meg.

Ebből következően pusztán az a tény, hogy a kapitalizmus előtt is találunk olyan mintázatot a fejlettségi mutatók változásában, mint a kapitalizmus koráiban, nem következik, hogy ugyanazt a jelenséget látjuk társadalmi-történeti értelemben, hiszen annak kondíciói mások, ezért a Williamson-hipotézis implicit oksági összefüggései a keretek és a kimenet közt itt nem léteznek, nem is létezhetnek. Pontosabban elképzelhető lenne a Williamson-hipotézis olyan átfogalmazása, ami a kapitalizmus helyett a Williamson által is megjelölt konkrét tényezőket az adott, kapitalizmus előtti kontextusban újra értelmezve vizsgálja az oksági összefüggés megállapítására, de ezzel a szerző nem foglalkozik.

Ez annál inkább szomorú, mert valójában Demeter Gábor is tisztában van ezzel a problémával. A doktori munka második kötetének bevezetőjében külön kitér arra, hogy „williamsoni modell kategóriáinak történeti korokra (politikai rendszerekre, társadalmi formációkra) való adaptálása során a történeti fogalmak, mint kapitalizmus, polgárosodás, reformáció, neoabszolutizmus, felvilágosult abszolutizmus, új, értelmezési kereteket kaphatnak, mely lehetővé teszi összevetésüket azonos kritériumok alapján.” Sajnos ezt a munkát Demeter nem végzi el – sőt, hozzá sem lát, adaptálásnak, a fogalmak újragondolásának nincs nyoma. Végül annyit tesz, hogy a különböző korokra kimutatott fejlettségi különbségeket kronologikusan egymás mellé rendezi és az eltérő időpontokra egy

grafikonon görbét illeszt, amit aztán a Williamson hipotézis igazolásának tekint a nem kapitalista időszakra vonatkozóan is. A bevezetésben felvetett másik kérdésével, miszerint „párhuzamosíthatók-e a történelmi struktúrák és interpretálhatók-e az események a növekedés és az egyenlőtlenség közgazdasági fogalmai mentén” nem is foglalkozik. Így azt sem tudjuk meg, mit ért történelmi esemény alatt, mely eseményeket véli interpretálhatónak a növekedés és egyenlőtlenség fogalmai mentén, a dolgozatban a történelmi következtetések logikája rendre inkább az események felől (már amennyiben eseménynek tekinthető a reformkor mint részletesen nem leírt társadalmi-gazdasági változások és az ezekre irányuló cselekvés proxy fogalmaként, vagy a 18. századi újjáépítés, szintén komplex cselekvések proxyjaként) mutat az egyenlőtlenségek felé és nem fordítva.

Vagyis a szerző egyáltalán nem igazolja, hogy a Williamson hipotézis kiterjeszthető lenne a korábbi időszakra. Ami annál inkább szomorú, mert – és ezt Demeter Gábor is nyilvánvalóan látja, amint az kiderül a második kötet bevezetőjéből - ez akár a Williamson hipotézis körüli viták, akár az annak ártértelemezését, alkalmazásának kiterjesztését szorgalmazó irodalomhoz való fontos hozzájárulás lehetne, ami akár a fejlődés *longue durée* modelljének felfogását is érinthetné. Például a 18. és 19. századi fordított U-görbék összekapcsolása a Williamson-görbe hullámként vagy a Kondratyev ciklusok manifesztálódásaként való értelmezéseihez kapcsolódhatna. (Lásd ezekre Gyuris Ferenc: A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utóélete, Tér és Társadalom 2011.)

Mindezek problémák tükrében is azt gondolom, hogy Demeter Gábor munkája kimagasló fontosságú, fejlettségi adatait, erre vonatkozó következtetéseit magam is gyakran használom és örömmel venném, ha legalább részben sikerülne ezekkel pótolni a problémás GDP adatokat, amelyeket előszeretettel használ a szakirodalom és a gazdaságtörténet. Adatgyűjtése, az adatok rendszerezése és statisztikai elemzése példaértékű, elsődleges következtetései kifejezetten fontosak és úttörő jellegűek. Abban bízom, fontos munkájának nemzetközi recepciója is erősödni fog. Ez már önmagában is indokolja a mű nyilvános vitára bocsátást, és a cím odaítélését.

A disszertáció azonban – történetírói munkaként – már sokkal több sebből vérzik, ebben a vonatkozásban inkább a saját címében megjelölt nehézségekről ad számot. Ezek egy része alaposabb szerkesztéssel, a külön megszületett részek türelmesebb átfésülésével, egységesítésével nyilvánvalóan kiküszöbölhető. Más részük a nyomtatott-kötött formából való kilépéssel sokkal könnyebben kezelhető mint hagyományos disszertációként. De ezek megoldása után is marad még elég megválaszolatlan és nagy kérdés, amelyek értelmezését jó lenne sokkal koncentráltabban és az elméleteket is szigorúbban és alaposabban alkalmazva folytatni, egyúttal a historiográfia nem földrajzi és kvantitatív adatokra épülő részével is komolyabb dialógusba elegyedve. Azzal együtt, hogy mi, hagyományosabb történészek is komolyabban vesszük a kvantitatív, földrajzi alapú iskolát.

Berlin, 2025. április 14.

Egry Gábor

MTA doktora